

GYULA ÚR

I. Úton

I

Tizennyolc éves, a mesterség imádatától szüntelenül magas lázban didergő hírlapíró voltam, és azzal tüntetett ki a bekötött szemű szerencse, hogy az imádott Krúdy Gyulával kettesben búslakodhattam egy budai kiskocsmá piros teri-

tékes asztala mellett. Krúdy a kocsmában, az ital teremtette lebegő állapotban alkotott; ott soha nem írt, még csak nem is jegyzett; mélézó, csöndes poharazás közben születtek meg-hökkenő képei, látomásos leírásai, tájakat és embereket elővarázsoló, ritka érzékletességű hasonlatai. Mire hazatért, és íróasztalához ült, már készen futottak ki keze alól az apró, gyöngybetűs, lila tintás sorok a papírosra. Ámde nem szeretett egyedül időzni az ivóban; kellett egy élőlény, aki a vajúdo teremtés pihenő perceiben szót vált vele, egy statisztá, aki mellette lélegzik. Ezért cipelt mindig valakit magával; többnyire Oszkár bácsit, a derék, hivatásos állatkerti mesemondót, akinek időnként, az öreg, párás Rudas fürdő langyos medencéjében megengedte, hogy meséljen neki; mondja el Hamupipőke vagy a Piroska és a farkas kevéssé bonyodalmas históriáját. A kocsmázó társ előtt egyetlen szót sem ejtett arról, ami foglalkoztatta; ismétlem, csak embertársra volt szüksége; akkor ez a statisztá én voltam. Így telt el két nap ott, már harmadnapja támaszkodtunk az asztalra; csütörtökön este vezetett el az ivóba Gyula úr (Gyula úrnak vagy Gyula bácsinak szólították őt ismerősei), és vasárnap délután még mindig fröccsöztünk, módjával, ritkán emelve fel a poharat, de a mozdulatban, ahogyan az ember a pohárért nyúlt, szertartásosság és áhítat keveredett. (Ezt a mozdulatot a fiatalember simulékony utánzási készségével ott lestem el tőle.) Már nagyon-nagyon feszült bennem az idegesség; képzelhetően aggódó szüleimet a Tabánban nem nagyon kedvelt telefon hiányában nem tudtam értesíteni, a szerkesztőség sem tudott hollétemről. Jómagam alig-alig ejtettem egy-egy szót; ő meg csak bólogatott. Az idő megállt; csak az ismétlődő sötétségek szorongó számolása figyelmeztetett, hogy itt van már a Budán oly különösen

álmosító vasárnap délután. Krúdy néha szundított egyet; percekig az asztalra dőlve horkolt, majd riadtan felébredt, látszólag tökéletesen kialudva. Hogyan lehetne innen elmekülni? Nem is mertem indítványozni, hogy távozzunk, részben a mélységes tisztelet, részben – hadd mondjam meg őszintén – a gyáva félelem miatt. Hiszen jól tudtam, hogyan vert meg kötekedő huszártiszteket és snájdig rendőrkapitányokat ez a bivalyerejű, inas, izmos, óriások országából ide-tévedt férfi. Amikor újra bóbiskolni kezdett, s feje lehanyatlott, lábujjhegyen, óvakodó macskaléptekkel iszkoltam kifelé. Már az ajtó közelében lehettem, amikor legfeljebb húsz centiméterre a fejemtől egy borosüveg csattant szét a falon, ijesztő csörömpöléssel. Megrezzelve fordultam vissza. Krúdy szeméből barnás láng csapott fel. Mutatóujjával hívott:

– Vissza!

Szerényen elfoglaltam helyemet, és többé nem esett szó kisompolygási kísérletemről. S aztán estig csak hallgatunk.

Mindezt csak azért kellett előljáróban elmondanom, hogy megjelenítő formában tanúskodjak: micsoda hajthatatlan, vitát se asszonytól, se férfitől nem tűrő, akaratát mindenkire ráerőszakoló, egyetlen vasdarabból kiöntött keménységű ember volt ő. Se család, se szerelem, se barátság nem fékezhetette kedvtelésében, hajlamai követésében.

Minthogy voltaképpen kötöttségei sem voltak, magányosan sétálta végig földi útját.

2

Manapság, amikor írói sugárzása még elevenebb, mint életében volt, elmondhatjuk, hogy senki sem tud semleges

maradni iránta. Az olvasó vagy büvökörébe kerül, megperzselődik lángjától, és imádója lesz, vagy közönyösen ásitózik, mondván: „Krúdy műveiben nem történik semmi, még csak világnézete sincs.” Persze, hideg aggyal kieszelt bonyodalom és váratlan fordulat hiányzik műveiből, de ad helyette a Krúdy-életmű valami egészen mást, körképet a huszadik század első évtizedeiből. Száz év múlva az olvasó értesül belőlük: hogyan élt, ivott, evett, rajongott és gyűlölt, és miképpen egyezkedett ki félmegoldásokkal itt az úgynevezett úri osztály és árnyékában a hozzá törleszkedő polgárság csak percekkel a régi rendet maga alá temető, dübörgő földindulás előtt. A regényes félmúltat idéző álmatag írások papírravetője a legreálisabb kor- és arcképfestő, és egyben ítélethirdető – bár úgynevezett tanulságot soha nem vont le, mert csak kifejezte a valóságot, a többit egy kézlegyintéssel az olvasóra bízta. Az antikváriumok lelkes könyvimádó elárúsítói igazolhatják, milyen sokan, százan és százan gyűjtik Krúdy műveit. Krúdy-kötet tíz percig sem pihenhet a polcon, rögtön vásárlóra talál. A szenvedélyes gyűjtők sietve megismerkednek egymással, és duplumaikat cserélgetik. Például: számon tartják, kinek van első kiadású „Aranybányá”-ja. Ezt a kétkötetes regényét 1901-ben írta, huszonhárom éves korában. Akkor ez a regény vajmi kicsiny példányszámban jelent meg. Az író tiszteletpéldányait egy boros éjszakán gavallérosan szétosztotta cimborái között, s aztán évekig hasztalanul hirdette a lapokban, hogy keresi az „Aranybányá”-t, soha nem jutott hozzá, nem lapozhatta át ifjúkori, elfogyott munkáját. Alig lehet ma már fellelni az „Üres a fészek”, az „Álmok hőse”, „A tegnapiak ködlovagjai” című könyveit, rendkívül ritkák az egykori Mozgó-könyvtárban meg-

jelent kis írásai, hiszen a kis füzetek még inkább elkallódtak, mint a testes, gondosabban megóvott könyvek. Rajongói persze arról is tudnak, hogy az „Asszonyságok díja” 1920. évi kiadásának van egyetlenegy illusztrált példánya, a kliséket a könyv elkészülte után eltörték, és így ennek az unique-nek a gyűjtők szemében elképesztően nagy az értéke.

Örök titok, hogy ez az író, aki állandóan „forgalomban” volt, akiről a nap bármely órájában számosan meg tudták mondani, hogy éppen hol tartózkodhatik, mikor ír? Még-hozzá több mint százhuszonöt kötetet. Nem is szólva az újságokban rejtőző, még kiadásra váró, temérdek írásáról. Soha nem jegyzett fel semmit, soha nem érdeklődött semmiről; mégis mindent tudott. Ideje, hogy arcképét letisztítsuk a rárakódott portól. A köztudat megőriz egy hangot, egy gesztust, egy magatartást, s végül félreértések tömegéből és az egyszerűsítésre való hajlamosságából kialakul egy emberi portré. Krúdyt is elérte a végzet: a zuhogó áradással ömlő emlékezések olajnyomattá fakították arcképét. Persze nehéz róla írni. Aki a Krúdy-tartományba érkezik, az nehezen szabadul bűvöletéből, és a méltatók, az emlékezők írásai maguk is krúdyssá válnak. Mégis milyen volt ez az író, aki talán legsűrítettebben élt kortársai közül, mintha minden ízt meg akart volna kóstolni, érezvén, hogy az élet kapuja milyen korán csukódik be mögötte.

3

Hogyan élt pajtásai között? Néhány kiskocsmá, elsősorban a Mélypince, nemcsak álomszövéseinek színtere, hanem pihenője is volt. Az asztalnál úgy telepedett le, mint aki céljához érkezett. Néha csak két-három órára foglalta el az

asztalfőt, máskor napokig ottragadt. A danászást utálta, a részegségtől fröcskölő-beszédű embereket szemvillantással parancsolta ki. A hírre, hogy az ivóba érkezett, hívei köréje gyűltek. Erőt merítő, nyugalmat árasztó helyek voltak ezek a kiskocsmák. Szerette a borozó társaságot, ahol az italos testvériség egy-két liter után a barátság és megértés piroságát festi a nyútt arcokra; mily más itt a légkör hőfoka, mint ott, ahol a gúnyolódásra, ellentmondásra serkentő feketekávét isszák. Elrendelte, hogy asztalánál egydecis kispoharak legyenek; a felhevült ivók hadonásznak, és nem szenvedhette, ha a piros terítős abrosz italfoltoktól tarkállik.

A Krúdy-asztalnál esetek, úgynevezett storyk alig-alig hangzottak el. Inkább csak megemléstettek valamit. Aki éppen a városból érkezett, hírt hozott: lapalapításra készülődnek, valaki halmozást talált el a lóversenyen, esetleg főpincér-változást jelentettek valamely vendéglőből. Mozgás támadt olyankor is, ha „iható” bor érkezett Kéhlyhez, Peyerlihez vagy esetleg egy pesti kocsmába.

Krúdy ritkán szólt. Irodalomról soha. Azt hiszem, író-társai munkáit egyáltalán nem olvasta. Olyasmire figyelt fel, hogy valaki sok pénzt nyert az Otthonban, az írók klubjában. Vagy rablás, rafináltan kieszelt sikkasztás történt, s azt is meghallgatta, ha párbajoztak valahol; ilyenkor még a részletek is láthatóan érdekelték.

Sohasem csodálkozott, viszont nem is unatkozott. Magaválasztotta cimboráit kedvelte; ha valaki napok óta hiányzott, elmaradt, kérdezett róla. Tűnődve ült; ám, amikor végleg úgy látszott, hogy nem figyel a beszélőre, megszólalt, és kiderült, hogy egy pillanatig sem volt távol. Idők múltával mintha mindenki ismerte volna a másik gondo-

latát. Inkább csak bólogattak, és szemjatekból értették meg egymást. Jelbeszéddel érintkeztek, és sokat, kiadósan hallgattak. Így ült a lelkes, barokkos prózájú, szenvedélyes Várkonyi Titusszal, a pesti kövezen kallódó, szíves, jóakarató Kállay Pistával, a mérges, vörös orrú Herczeg szerkesztővel, Hargitay Istvánnal, az egyetlennel, akivel az életben írói módszeréről, témáiról beszélt. Az is csak egyszer történt: Nyíregyházán, amikor meglátogatta szülei sírját, és sétálgatva a halottak kertjében, megrendültségében kivételesen vallomásos pillanatai támadtak.

A Görög utca és Fehérsas utca sarkán szerénykedő kis ivóban horgonyzott le többnyire: ott pihent két szerkesztőségi látogatás vagy egyéb sürgős, bár következetesen elődázott teendő között. A kis vendéglő két szobáskájában bor, levendula és a kert akácainak illata keveredett, és a fehérre meszelt falak között néha órákig el tudta nézegetni a piros terítős asztal egy-egy italfoltját.

4

Szerb Antal írta róla, hogy pénzt akart keresni, ehelyett remekműveket írt. Életformája – a konflis, a vendéglő és a sok egyéb – nyelte az üzemanyagot. Gyakran volt pénze, de mindig csak rövid ideig. Amikor valaki elkeseredettségében megvallotta neki, hogy öngyilkos akar lenni, legyintett: „Nem érdemes. Halott embernek nincs dohányja.”

Egyszer Ungvárott járt, reggelfelé a füsttel pállott kávéházban kínos pénzzavara támadt. Néhány sort vetett egy levélpapírra, s átküldte az ott lakó Vidor Marcell amatőr-poétának: „... Kérlek, küldj húsz koronát. Holnap délben megfizetem Öt!” Annyira hiányzott neki a pénz, hogy meg személyesítette, nagy övel. A „Vörös postakocsi” megjele-

néséig könyveit kis példányszámban nyomták, azok is alig fogytak. Nem lehettek kelendőek ezek a művek, mert ahogy akkoriban megállapította róla a nyájas olvasó: nincs bennük cselekmény. Ám, az értők, az ingyencek már akkor is lelkesedtek a hullámos lejtésű magyar prózáért, a képzeletet megmozgató, érzékletes, pompás képekkel zsúfolt, mesteri mondatokért. Már gyűltek, gyülekeztek a hívők, akikből ma oly sokat ismerünk. Mert a Krúdytól megmámorosodott olvasók száma igen nagy. Felmegy az ember egy orvoshoz, megméri a rakoncátlankodó vérnyomását, s a könyvespolcon több mint száz Krúdyt talál. A beteg és az orvos tekintete egyetértőleg villan össze. És az orvos így szól: „Az lenne szép feladat, kiírni, könyvben megjelentetni Krúdy legszebb hasonlatait, képeit. Igaz-e?” Az írónak egy másik imádója azt kutatja, kik voltak Krúdy modelljei. Mert azt mindenki tudja, hogy Szindbád, Rezeda Kázmér és Nagybotos maga az író, valamint azt is, hogy Alvinczy az Szemere Miklós. De már az esperes körül fellángol a vita: az egyik azt hiszi, Mikes Lajos, a másik Gáspár Imrére esküszik és így tovább. Abban tulajdonképpen mindenki megegyezik, hogy az egész Krúdy-életmű, a történelmi regények kivételével, önéletrajz. A legáhitatosabb imádója azonban az a deresedő hajú debreceni férfiú, aki huszonöt év óta minden adatot összegyűjt Krúdyról, és amikor meghallotta, hogy az író egyszer az életben elbeszélgett egy szobaasszonnyal valamelyik Tolna megyei kisvárosban, odautazott és kifaggatta a megöregedett nénikét, vajon miről is csevegett akkor Szindbáddal, a hajóssal.

Vajon, mik is Krúdy írásművészetének ékességei? Az olvasót megbabonázó nyelvi erő, képalkotási lángelméjűség, a bujkáló irónia, átszőve valamilyen szemérmes embersze-

retettel, a félmúlt rejtelmes erejű felidézése, az élet kis tényeinek pompás valóságismerettel való kifejezése – mindez az ő muzsikáló, különös, varázslatos hangján. Kosztolányi ezt írta róla: „Nincsenek végén csattanós témái, ötletei sincsenek. Csak az élet gazdagsága az övé, az a kincs, hogy mindent másképpen lát, mint a többiek.” És ezt is ő jegyezte fel: „Krúdy... egy folyton megújuló és folytatódó regényt írt. Az egyes könyvei csak részai ennek, és kis töredék minden írása, amely belétorkollik abba az egységes és egész álmvilágba, amelyből szükségszerűen, végzetesen, majdnem öntudatlanul szakadt ki. Nekünk történeteink vannak. Neki csak egy története van, de ez összekapcsolódik az étellel, az ő életével, az örök regénnyel, és ősi, kedves és meleg, mint az emlék, a múlt és az álom. Ennek a történetnek pedig nincs se kezdete, se vége.” Vagyis igaz az, amit olvasói annyiszor hangoztatnak: Krúdy írásait bárhol fel lehet ütni és abbahagyni, soha nem marad hiányérzetünk, minden sora mögött az egész művet érezzük, mert az egész alkotása egy anyagból van gyúrva és mindig változatos és örömet szerző.

5

Jól keresett? Egy könykvédővel dolgozó, öregségére gondoló kishivatalnok nyilván pontosan beosztotta volna Krúdy Gyula írói tiszteletdíját. Ámde a sajtó akkori nevezetességei, a bankelnökökkel cinkosi mosolyt váltó közgazdasági szerkesztők, a telekkel spekuláló fővárosi rovatvezetők vagy az ügyes színpadi mesterek mellett neki csak kolduskenyér jutott. A kiadóhivatalok fontoskodó és nagyképzű uraival állandóan hadilábon állt; de furcsa társaság is volt az ám! A főnök kegyeiben sütkérezve, a bőkezűen megállá-

pított fixfizetés és egyéb járandóságok bástyái mögül, különös kettősséggel méregették az utalvánnyal, sőt borzasztó: előlegcedulával jelentkező író. Egyrészt lenézték benne az élehetetlen mihasznát, másrészt olcsó kis okosságukat szerették volna kompenzálni a szellem emberével szemben. Krúdytól, mint mindenki, ők is félték, ismerve rabiátus természetét, irtózatosságot testi erejét... Megtörtént, hogy amikor egyszer feltűnt az utcán szálfalakja, Fejes igazgató fényes nappal elsötétítést rendelt el az Athenaeum Miksa utcai frontján, lezárták az ajtókat, és odabent visszafaftott lélegzettel szorongtak, amíg az író a kilincset rázta, majd elunva a hasztalan kísérletezést, eltávozott. Így esett, hogy elfáradva a cikkezésben, előleghajszában, szerkesztőségi várakozásban, mint országosan ismert nevű író, alkalmi könyvügynöknek csapott fel. Társult egy mozgékony férfiúval, elutazott pátriájába, a Nyírségbe, ott letelepedett egyik atyafia kúriájába, és könyvvásárlásra felszólító névjegyeket küldözött szét társával. Néhány hétig tartott a hasznos kirándulás, eladták a Zilahy-, Karinyth-, Csathó-, Móricz- és Surányi-sorozatokat, s amikor a kiadókkal elszámolt, kiderült, jobb üzlet volt eladni, mint írni a könyvet.

6

Hűvösen és pontosan ismerte világát, ezért menekült tőle. Időnként furcsán menekült. Például betessékelte Tábori Kornél szerkesztőt egy gumikerekűbe, és odaszólt a kocsisnak: „Balatonfüredre.” Nem volt ott semmi dolga, csak hallotta, hogy ízletesen, mócsingos húsból készítik a borjúpörköltet. Roppant fontosnak tartván a kis dolgokat, az étkezés ügyét sem tekintette jelentéktelenségnek. Bár általában marhahúst szeretett fogyasztani, tormával, nagy

ritkán kirándult egyéb ételek világába is. A füredi borjúpörköltön tündödvé, tíz napig kocogtak az úton, sűrűn megpihelve, poharazgatva a fogadóknban.

Az ital, a napi négy-öt liter, megette a máját, a szívét és a veséjét. Az első csöngetés 1929-ben berregett. Akkor válságos állapotba került, s felgyógyulása után melázó mollyal emlegette: „A kaszás már a küszöbön ólalkodott, de nem eresztettem be.” Egy ideig nem is ivott: otthon tett-vett, zavarta a házimunkát, dörmögve, helyét soha nemelve. Egyszer aztán felhúzta szürke felöltőjét, és ellátogatott a régi kedves helyekre, ahol Madách szerint a kedvesedés perceiben „piros pofák közt hercegek leszünk”. Merengve nézegette a poharában gyöngyöző italt, és a hosszú önmegtartóztatás után végre kellemes perceket élt át. Az éji hírforrások láthatatlan csöpostáin végigfutott a hír: Gyula bácsi újra iszik. 1932 nyarán aztán már annyira rosszul érezte magát, hogy befeküdt Lévi Lajos kórházába. Lévíben nagyon bízott. A tudós orvos megpróbált komolyan beszélni vele. „Meggyógyítlak. De ha úgy, mint szoktad, kiszököl a kórházból, soha ide vissza nem jöhetsz.” Két hét múlva üresen találták az ágyát. Éjjel tért vissza. Csöngetett. A portás kinyitotta a kémlélőt, és a főorvosi parancs értelmében nem nyitott ajtót. Gyula bácsi hatalmas ökleivel döngette a tölgyfa kaput, a betegek felébredtek, de a kapus a kulcsot nem fordította meg a zárban. Akkor Krúdy sarkon fordult, eltűnt az éjszakában, és csak napok múlva tért haza, az óbudai, Templom utcai lakásba. Életében először történt, hogy nem hunyázkodtak meg előtte. Egy kicsit akkor halt meg.

II. Otthon

A Krúdy Gyuláról szóló emlékezésekben az író ott található a London Szálló éttermében, a kiskocsmák piros terítésű abrosza mellett, a régi orfeum éjszakai zajlásában, az egykori szerkesztőségek ásitásra ingerlő, hosszú, sötét folyosóin, barátságos leányok házában, ahol a belépéskor nem kell meghívót felmutatni, füstös kártyatermekben, nyűtt arcú, kivörösödött szemű játékosok között, továbbá jellegtelen szállodai szobában, ahol napfényes reggel készülődik a lefekvésre – mondom, mindenütt feltűnik szálfalakja, csak a lakásában nem. Krúdy otthoni életéről alig akad feljegyzés; igaz, mindig úton volt, otthon nem is kereste őt senki, csak postás vagy végrehajtó.

Az „Üres a fészek” megjelenése idején (1897) a tizenkilenc éves novellista és hírlapíró a Gyöngytyúk utcában (ma Gyulai Pál utca) bérelt hónapos szobát egy szabómeisternél; kikötötte, hogy a főbérlő mindennap köteles kivásalni a ruháját. Abban az időben többször változtatta hónapos szobáit, de mindig a kerületen belül. Budapesten is sokáig ragaszkodott az odahaza megkedvelt kisvárosi csendhez, a néptelen utcán zötykölődő társzekerek hangjához, a muskátlis ablakokhoz, a leánderes udvarokhoz, Nyíregyházát kereste a Józsefvárosban. Hamarosan törzsvendég lett a környék ivóiban, megszerezte a kocsmárosok és a vendégek megilletődött respektusát, nem írói tehetsége, hanem gyorsan ütő óriási tenyere révén.

Még jóval a nagykorúsága előtt beleszeretett Spiegler Bellába, aki Satanella néven írt novellákat. Végül is megkérte a nála hét évvel idősebb Bella kezét. A házasságkötés után felesége Király utca (ma Majakovszkij utca) 47

szám alatti lakásába költözött. Az „Irodalom boudoirjában” című kötetben olvassuk, hogy a gyermekifjú férj eltította feleségét az írástól. És amikor az tilalma ellenére novellát írt egy hetilapban, Krúdy provokáltatta a szerkesztőt, és pisztolypárbajt vívott vele.

Hamarosan kiderült, hogy a hajthatatlan, ellentmondást senkitől el nem tűrő, akaratát mindenkire ráerőszakoló férfi, nem képes elviselni a családapai és férji szereppel járó kötelezettségeket. Valóban Krúdy nem volt olyanfajta ember, aki estéit odahaza töltve, olvasgat, majd tíz óra felé ajkán elnyomva az ásitást, nyugovóra tér. Időnként napokra eltűnt; eleinte ijedelmet okozva aggódó feleségének, később az asszony már türelmesen várt; tudta, hogy férje visszatér. Krúdy gyakran hetekre is elsáncolta magát különféle szállodák – a Royal, az Astoria, a Meteor – szobáiban, a nyugodt dolgozás ürügyével. Valójában szabadságvágyát követte. Haza csak látogatóba járt. Csatangoló kandúrtermészetű lévén, csak a házhoz volt hű, párjához soha.

Válása után újra megnősült; második felesége is gömbölyű, tipegő léptű, apró lábú galamb volt, amilyen az első. És mind a kettő tanítónő. Váradi Zsuzsival imádott Margitszigetén lakott, a kastély szép, tágas három szobájában. (Egyébként a szigeten hosszabb ideig az igazgatósági épületben is volt szállása, valamint a régi Nagyszállóban és Kisszállóban is. A szigeti sétálóknak már egyik épülettel sem találkozhatnak. A régi szállodákat lebontották, a kastély és az igazgatósági épület a háborúban pusztult el.)

Szobája a sétányra nyílt, és ha otthon volt, a hajnali óráktól délig dolgozott. Az óriási méretű, átfűthetetlen szobában szokta meg, hogy télikabátban írjon, és később Óbudán is ragaszkodott ehhez a szokásához; csak forró

nyári napokon vetette le bélelt, nehéz kabátját. Kettős ágyban aludt, erről a bútorról messziről felismerhető volt a szállodai származás. Téglalap alakú, lila csomagolópapírossal befödött asztalnál írt. Az asztalon ott volt egy kavics, azt régen Zsuzsika hozta ajándékba a papának. Egy bogyos írókészet is ott terpeszkedett, de ahhoz soha hozzá nem nyúlt. Volt külön tintatartója, mindig lila tintával. Ragaszkodott régi tollszárához, és csak hegyes tollal tudott írni. Amikor asztalhoz ült, hosszasan gondolkodott, és csak aztán látott munkához. Javítás nélkül, gyorsan írt. A munkát csak azért hagyta abba, hogy tornáztassa testét, és nagy erővel ropogtassa ujjait. Fizikailag fáradt el a munkában. Ha elgondoljuk, hogy ötvenöt éves koráig annyit írt, mint Jókain kívül senki e hazában, ezen nem is csodálkozhatunk. Könyvtára nem volt, de – az elterjedt közhittel szemben – elég sokat olvasott, főleg Dickenst, Thackeray-t, Jókait és Mikszáthot. Az újságokban megjelent cikkeit nem vitte haza, soha említést sem tett róluk. Cikkeit sem ő, sem a család nem vágta ki, nem tette el. Könyveit sem őrizte meg, még azzal sem törődött, hogy szűkebb környezete olvasta-e őket.

Sokat keresett, de az üzemanyag: a konflis, a kocsmák, egyáltalán: a házasság és magányos élet keverése nyelte a pénzt. Minden reggel tíz pengő kosztpénzt adott. Időnként pontosan leírta, mit vásároljon a felesége másnap. Akkoriban még ragaszkodott a két liter asztali boráéhoz; azt Czajlik üzletéből hozták. Az üvegeket íróasztala elé, az ablakba kellett állítani. Egészen híg rántottát reggelizett. Legkedvesebb eledele a maga készítette keverék volt: szardíniát, vaját, hagymát, keménytojást kevert össze, és citromlével öntötte le. Marhahúst szeretett enni és káposz-

tát, minden formában. Édességet soha életében nem evett, gyümölcsöt is csak nagyon ritkán, kivéve a hámozott diót. Vasárnaponként otthon ebédelt, vacsoraidőben mindig a városban volt.

Ahogy hazaérkezett, levetkőzött. Gondosan vigyázott ruhájára. Vendégek ritkán jártak náluk. Időnként egy-két szerkesztő és a kedvelt Szép Ernő, akinek tréfás meséit hunyorgó mosolygással hallgatta. Mindig egyedül járt el, asszony nélkül. Színházba egyetlenegyszer vitte el a feleségét, az „Aranyóra” bemutató előadására. De máshova nem jártak együtt. Nagy esemény volt, amikor Magyar Imre cigányprimás esküvőjén felesége társaságában jelent meg. Moziba talán soha életében nem ült be.

Egyszer fejförccs kínozta, és mozdulatlanul feküdt a díványon. Kislánya, aki hallotta, hogy édesapja lóversenyen volt, hozzálépett, és aggódó hangon ezt kérdezte: „Leestél a lóról?” Ez volt az a ritka pillanat, amikor Krúdy nevetett. Mert csak mosolyogni szokott.

1929-ben a Közmunka Tanács kitette a családot a kastélyból, és cserébe adta az óbudai Templom utca 15. számú házban lévő lakást. A bejárat melletti szoba lett Krúdyé. Ebben az időben sokat kínlódott az ital hiánya miatt, dörögött, tett-vett a lakásban, nem találta helyét. S aztán újra ivott, és újra eltűnt, gyakran napokra, éppúgy, mint egykor, szép ifjúságában. Egyszer egyik famulusával, R. P.-vel ült egy vendéglőben, és italozás közben elfogyott a pénze. Megparancsolta R. P.-nek, menjen el a lakására, másszon be a nyitott ablakon, a kaputól balra, persze megjelölve, hogy íróasztalának melyik fiókjában van az asszony elől elrejtett pénze. R. P. éppen behatolóban volt, amikor a rendőr elfogta, bekísérte az őrszobára, és Krúdy-

nak kellett kiváltania az utasítását híven teljesítő fiatal-embert.

Utolsó éveiben fonyadozó kedvvel merengett el az idők változásain, fellépésének félelmetessége is csökkent, a hatalmas alakját körülengő varázs is foszlóban volt. Ebben az időben már többször előfordult, hogy megvárakoztatták szerkesztőségeikben.

1933 május 11-én délután lefeküdt. Fáradt volt és beteg. Este kislánya bement hozzá, és megcsókolta a homlokát. „Köszönöm, kicsim!” – ennyit mondott. Reggel holtan találták. Álmában érte a halál.

Krúdy rengeteg zsebet varratott ruháira, s mindegyikben pénzt tartott; nyilván abban a csalfa reményben, hogy valamennyiből csak nem fogy ki egyszerre. Fizetéskor az egyik lábáról a másikra hűtázó pincérnek öt-hat zsebből kotorta ki a számla összegét, de végül üres lehetett minden zsebe, hiszen ismert dolog, hogy amikor meghalt, gyertyaláng világított éjjeliszekrényén, mert a villanyt tartozás miatt kikapcsolta a finom árnyalatok iránt érzéketlen Elektromos Művek.

Ravatala körül ott volt a két asszony, gyermekei, rokonok, és tisztes távolságra, mélységes megrendültségben, pajtásai, mert barátai soha nem voltak, ivópartnerei, társai a betűvetésben: írók és újságírók, pincérek, lump éjjelezők, pillangók, óbudai kocsmázók és a pesti kávéházi okosok, tiszterek és zsekék, műveiben megörökített világa.